

Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и
рехабилитацију, Београд

DOI 10.5937/kultura1340173T

УДК 159.964.2 Фројд С.

159.964.2:2

159.964.2:141.319.8

оригиналан научни рад

ФРОЈДОВА АНТРОПОЛОГИЈА И ПСИХОЛОШКА АНАЛИЗА КОРЕНА, ПРИРОДЕ И ФУНКЦИЈЕ РЕЛИГИЈЕ

Сажетак: Фројдово схватање људске природе је „песимистичко”, пошто наглашава доминацију ирационалних, нагонских и несвесних мотива над рационалним, свесним и моралним. Човек је трагично, унутар себе самога расположено биће у којем се жестоко сукобљавају свесно и несвесно, нагонско и духовно, принцип задовољства и принцип реалности. Он је створење склоно самообманама, а једна од највећих самообмана и илузија је – религија. Творац психоанализе систематски настоји да у својој дубинској критици религије демистификује њено порекло, суштину и друштвену и психолошку функцију. Порекло религије је у реакцији на осећање кривице и кајања које су резултат праубиства оца. Бог је идеализована инфантилна представа свемоћног оца, који штити, награђује и кажњава, а утеха религије је колективна илузија, која је одговор на доживљај властите немоћи. Ова утеха је пријатна, али није истинита, каже Фројд. Брижљива анализа текстова студија и писама првог психоаналитичара, као и сведочења његових најближих сарадника, откривају да и овај бескомпромисни атеиста има своју религију – Науку, а да је његов скривени Бог – Логос.

Кључне речи: Фројд, људска природа, оцеубиство, религија, Бог, диктатура ума

Фројдово антрополошко схватање¹

У доба настанка психоанализе, крајем 19. века, доминантна је била просветитељска и рационалистичка антрополошка теорија, према којој је људско биће свесно, рационално и слободно биће. Фројд (Freud) је својим изучавањима болесних и нормалних психичких појава, неуроза и снова уздрмао ову улепшану и рационалистичку представу о човеку. Својим епохалним делом, *Тумачење снова* (1900), у којем је скривена читава једна радикално нова филозофија човека, творац психоанализе је направио коперникански обрт у модерној антрополошкој мисли.

Фројдова филозофска антропологија је „песимистичка” јер указује на постојање изворне и неискорењиве агресивности и деструктивности у човеку, као и на превласт ирационалних и несвесних снага људске психе над рационалним и свесним. Али, било би погрешно мислити да је отац психоанализе сматрао да је човек искључиво зао, себичан и деструктиван. „Наша намера није да споримо племените тежње људске природе, нити смо икада учинили нешто да бисмо им потценили вредност. (...) Ми се задржавамо на злу у човеку с јачим наглашавањем само зато што га други споре, чиме душевни живот не постаје, додуше, бољи, али постаје неразумљив”.²

Читава та нова, невесела и опора теорија људске природе, односно њено најдубље језгро згуснуто је у једну кључну реченицу: „Сан је прикривено испуњење једне потиснуте жеље”. Човек је, дакле, биће неостварених жеља и инфантилних чежњи. Ово може да изгледа противречно тврдњи психоанализе да психичким животом доминира принцип задовољства. Али, подсећа отац психоанализе, програм принципа задовољства је у сукобу са целим светом, макро - и микрокосмосом. „Уопште га није могућно спровести, противи му се цео поредак васељене. Могло би се рећи да план стварања света није садржао намеру да човеку да срећу. Оно што се срећом назива... потиче обично од изненадног задовољења јако нагомиланих потреба, а по својој природи је могућна само као епизодичан феномен. Свако

1 Рад је резултат истраживања на пројекту „Народна култура Срба између Истока и Запада” (број 177022), који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

2 Фројд, С. (1917/1984) *Увод у психоанализу*, Нови Сад: Матица српска, стр. 136.

продужавање ситуације коју је прижељкивао принцип задовољства даје само осећање млаке угодности”.³

Појединац, дакле, не само да је конституционално осуђен на неуспех у реализацији својих најдубљих тежњи већ не сме ни да зна за њихово постојање, па чак ни да сања њихово отворено испуњење.

Брижљива анализа етиологије и динамике неуроза открива да је човек предвојено, унутар самог себе распопућено биће, у којем се вечито сударају свесно и несвесно, нагони и нормe, рационално и ирационално. Неуротична личност се осећа као немоћна играчка у рукама њој страних сила, она није у стању да се одупре импулсима, које, мада свесно не жели и одбацује, владају њоме. Наше *ja*, каже Фројд није господар ни у властитој кући. Људско биће је немоћно, јадно и неслободно. Нама управљају моћни нагони, сексуални и агресивни, о којима наша властита свест не зна готово ништа, као и у раном детињству унесене спољашње забране претворене у неумољиве и окрутне захтеве супер-ега.

Од увођења нагона смрти, Фројд (1920) временом постаје све више убеђен да је агресија конституционална, урођена и неискорењива компонента људске природе. У спору са хришћанским, оптимистичким виђењем људске природе као у основи добре и боголике, Фројд надахнуто износи аргументе у прилог своје мрачне антрополошке теорије у којој битну улогу има човекова спонтана тежња ка деструктивности ради деструктивности. „Делић радо порицане истине... јесте да човек није кротко биће коме је потребна љубав, а уме да се брани ако га неко нападне, већ да се због својих нагонских својстава мора сматрати у великој мери склоним агресији. Ближњи му, стога, не представља само могућег помагача и сексуални објект, већ и искушење да на њему задовољи своју агресију, да искористи без накнаде његов рад, да га без његове сагласности сексуално искористи, да присвоји његову имовину, да га понизи, да му причини бол, да га мучи и да га убије. *Homo homini lupus*. Има ли когод храбрости да порекне ову изреку после свих животних и историјских искустава? По правилу, свирепа агресија ишчекује неку провакацију или се ставља у службу неке замисли, чији би се циљ могао постићи и блажим средствима. Под околностима које су за њу повољне, када отпадну духовне контра-силе које је обуздавају, испољи се и спонтано, те разобличи човека као дивљу звер, која не зна да штеди сопствену врсту”.⁴

3 Фројд, С. (1930/1984) *Нелагођност у култури*, Нови Сад: Матица српска, стр. 277.

4 Исто, стр. 318-319.

Несвесно доминира људском природом, оно је првобитна матрица из које настају сви психички процеси, најгнусније страсти као и највише духовне тежње. Свест, свесне мисли, намере и интересовања само су мали, готово безначајан део наше личности. Оно што је у појединцу пресудно, кључно то није свесно, а оно што је свесно заправо је само споредно и небитно.

Према Фројдовом схватању човек је трагично биће. Његовом судбином истина не управљају богови као у античкој трагедији, али је опет немоћна жртва, пука играчка биолошких и социјалних сила. Појединац је у савременој култури присиљен да бира између трагичних алтернатива: *агресивност* усмерена на друге или *самодеструкција*; неуроza и развој културе по цену патње, несреће и психичког обољења, с једне стране, или варварство и ничим ометано задовољење сексуалних и агресивних нагона, с друге.

Мада је Фројд пре свега био психолог, он је убедљивије него ма који филозоф поражавајуће убедљиво, јасно и аргументовано показао да је човек *створење склоно самообманама и илузијама*. Човекова самосвест, његов понос, углавном је тек пука илузија, вешта рационализација непризнатих, потиснутих жеља. Његови идеали и вредности настали су из нагонских потреба којих се човек обично стиди. Иза привидно најправеднијег и најморалнијег понашања, творац психоанализе проницљиво открива управо најгнусније и најниже нагонске мотиве, који су до непрепознатљивости измењени разноликим механизмима одбране. Управо из ове суморне, песимистичке слике људске природе, могла је да потекне Фројдова аналитичка психологија религије, демистификација њених корена, природе и улоге.

Опседнутост религијом

Сигмунд Фројд се у дугом временском распону од готово четири деценије у више наврата враћао на проблеме религије, смрти, религиозног доживљаја, окултизма и мистицизма.⁵ Очигледно да је овај велики аналитичар и скептични мислилац био у великој мери заокупљен проблемима религије, опчињен утицајем религије на људску мисао и да га је веома привлачила загонетка религиозних феномена. Свој почетни интерес за психологију религије Фројд је испољио у есеју „Присилне радње и религијски обреди” (1907), а настанком

⁵ Freud, S. (1907/1971) Obsessive Acts and Religious Practices, *Collected Papers II*, London: The Hogarth Press; Фројд, С. (1915/2001) *Ми и смрт*, Београд: Народна књига; Freud, S. (1928/1971) A Religious Experience, *Collected Papers V*, London: The Hogarth Press.

религије и религијских забрана темељније се позабавио у делу *Тотем и табу* (1913), док је најпотпуније изнео своје схватање порекла, суштине и функције религије у делу *Будућност једне шлузије* (1927). Зналци његовог дела слажу се да је од свих његових списа посвећених религији свакако „најзначајнији Фројдов славни есеј *Будућност једне шлузије*, у којем он не само да образлаже појаву и улогу религиозних идеја у нашој култури, већ нуди и разлоге зашто их верници и даље прихватају”.⁶ Најзад, значајно је да је последња Фројдова књига, *Мојсије и монотеизам* (1938), у целини посвећена настанку и природи монотеистичке религије.

Религија је, сматрао је Фројд још у самом почетку свог бављења овим феноменом (1907), једна врста *колективне опсесивне неурозе*, која има улогу да штити појединца да не оболи душевно. Ова колективна неуроza, дакле, представља брану настанку индивидуалне неурозе. Опсесивна неуроza, тако рећи индивидуални религијски ритуал, представља патолошки пандан религије као друштвене институције.

Присилна неуроza и религијска пракса

Према Фројду, постоји запањујућа сличност између *принудних радњи* опсесивних неуротичара и *верских обреда* религиозних људи. Као што религиозни човек мора у одређено доба дана или недеље да изврши неку ритуалну радњу (умивање, молитва и сл.), тако и опсесивни неуротичар мора у одређено доба дана да нпр. опере руке, тачно по пропису сложи своје ствари, намести јастук или да пред спавање изговори неку магијску формулу. И код неуротичара и верујућег човека, изостанак ритуалне акције изазива осећање интензивне анксиозности.

Сличност међу компулзивним радњама и ритуалним чиновима није само у начину извођења (обредни/компулзивни чин се мора извести тачно у сваком, и најситнијем детаљу; ове церемонијалне радње су потпуно изоловане од других активности; не сме се радња прекидати или одлагати), већ и у њиховој функцији. Неуротичар мора да врши своје принудне радње јер верује да ће се тако заштити од замишљених опасности, а религиозни човек опет мисли да ће га религиозни обред спасити од греха и осигурати му заштиту. Заправо, њихов прави *скривени циљ* је исти: одбрана од несвесних искушења и спречавање казне која следи за потиснуте сексуалне и агресивне жеље. У обреду се истовремено на прикривен начин задовољава агресивна тежња, али се у

6 Палмер, М. (2001) *Фројд и Јунг о религији*, Београд: Народна књига, стр. 45.

њему налази и одбрана од ове недозвољене тежње. Као и присилне радње, и ритуали могу имати две фазе; оно што се чини у првој, одмах затим се у другој на магијски начин поништава.

Опсесивни болесник присиљен је, дакле, да врши многе личне ритуале како би избегао зебњу, очекивање неке неодређене велике несреће и осећање кривице због недозвољених жеља од којих се штити обављањем наизглед бесмислених радњи. Ови опсесивни ритуали представљају компромис између одбране и потиснутог импулса (агресивни, хомосексуални, садистички итд.) на који је одбрана уперена, а њихова функција је магијско овладавање унутрашњом стварношћу, која је почела да измиче свесној контроли. Религиозни обреди су израз кајања и покушај искупљења због учињеног грешног дела.

*Порекло представе Бога:
психолошки темељи религије*

У делу *Тотем и табу* (1913) Фројд се позабавио проблемом порекла религије и настанка првобитних религијских забрана. Порекло не само религије, већ и морала, он је пронашао у давно извршеном *праубиству* оца-тиранина од стране удружених побуњених синова, тачније у амбивалентном односу сина према оцу који чини битан део Едиповог комплекса. Два главна табуа тотемистичке религије – *табу инцеста* и *табу убијања* тотемске животиње – представљају забране две „грешне” несвесне Едипове жеље: да спава са мајком и да убије оца.

Религија настаје као реакција на осећање кривице и кајања, које је наступило после овог гнусног чина оцеубиства који се одиграо у мрачно доба преисторије човечанства. Она оцеубици, после свршеног чина, који је резултат мржње и зависти сина према моћном ривалу, даје могућност да испољи ону другу страну свог амбивалентног осећања, своју љубав и чежњу за оцем, као и покорност и поштовање према његовом неприкосновеном ауторитету, те да тиме искупи свој велики грех.

Највише, обожавано биће у религији – Бог – јесте онај убијени *праотац* који је сада, услед кајања, у машти синова крајње идеализован, постао још моћнији и савршенији него док је био жив. Тотемска животиња је супститут, замена за оца, а њено поштовање је први облик религије, који почиња на осећању кривице, грижи савести и кајању због учињеног недела. Тако се на примеру тотемизма може најлакше открити психолошки темељ сваке религије. „Тотемска религија

проистекла је из свести синова о кривици, као покушај да се ово осећање ублажи и да се накнадном послушношћу увређени отац примири. Све касније религије показале су се као покушаји решења истог проблема, покушаји који се разликују зависно од степена културе на којем се врше, и од правца којим иду, али то су све истосмерне реакције на исти велики догађај са којим је отпочела култура и који од тада човечанству не да да се смири”, пише Фројд у четвртом делу ове своје студије, под насловом *Инфантилни повратак тотемизма*.⁷ Према томе, порекло религије, као и неурозе, налази се у потиснутом болном сећању на трауматско искуство из детињства човечанства и одбрани од њега.

Доцније, а нарочито у *Будућности једне илузије* (1927), Фројд све више наглашава да религија настаје као одговор на доживљај властите слабости и немоћи. Фројд је ово своје схватање порекла религије, међутим, први пут формулисао још 1910. у својој познатој патобиографској студији о генијалном италијанском уметнику и научнику, објављеној под насловом *Једна успомена из детињства Леонарда да Винчија*. Корен потребе за религијом он ту види у осећању беспомоћности малог детета и његовој потреби за помоћи, односно у родитељском комплексу. „Психоанализа нам је открила интимну везу између комплекса оца и веровања у бога, она нам је показала да лични бог, психолошки говорећи, није нико други него на пиједестал уздигнути отац и она нам сваког дана предочава како младе особе губе своју религиозност чим се у њима сруши ауторитет оца. У комплексу родитеља откривамо тако корен религиозне потребе; свемоћни, праведни бог и благонаклона природа појављују се као изванредне сублимације оца и мајке, још више, као обнављање и успостављање представа о њима из раног детињства. Биолошки, религиозност се своди на дуготрајну беспомоћност и потребитост малог детета, које се, када касније сагледа своју стварну напуштеност и слабост у односу на моћне силе живота, осећа слично као у детињству и неутешност свога положаја сада покушава да негира регресивним обнављањем оних моћи које су га штитиле у детињству”.⁸ Исту мисао о пореклу религије, обзнањује Фројд у свом писму Јунгу од 2. јануара 1910. У овом писму он каже да му је „као последњи разлог потребе за религијом, пала на памет инфантилна беспомоћност која код људи, ипак сеже даље него код животиња. Отада они не могу да замисле свет

7 Фројд, С. (1913/1984) *Тотем и табу*, Нови Сад: Матица српска, стр. 271-272.

8 Фројд, С. (1910/1984) *Једна успомена из детињства Леонарда да Винчија*, Нови Сад: Матица српска, стр. 178-179.

без родитеља и себи успевају да приуште неког праведног бога и доброћудну природу, два најгора фалсификата слике света, за које се могу оптужити.”⁹

А у *Будућности једне илузије* Фројд даље разрађује и уобличава ову тезу о пореклу религије из осећања дечје беспомоћности. „Ми већ знамо да је ужасавајуће осећање беспомоћности у детињству изазвало потребу за заштитом, за заштитом помоћу љубави, и ту потребу задовољавао је отац; сазнање да та беспомоћност траје целог живота будила је веру у постојање некаквог оца, али сада већ моћнијег”.¹⁰

На питање замишљеног опонента из *Будућности једне илузије*: какве је врсте ова промена у тумачењу порекла религије (чији је корен у књизи *Тотем и табу* био у комплексу оца, а сада је у осећању беспомоћности), тј. колико ово друго гледиште негира прво, Фројд одговара да ту заправо и нема неког заокрета у тумачењу, већ само допуњавања и даље разраде првобитног гледишта. Испод комплекса оца, скрива се осећање слабости и беспомоћности детета. Чежња одрасле особе за оцем је истоветна са њеном потребом да буде заштићена од последица људске немоћи „Одбрана од дечје беспомоћности јесте оно што даје карактеристичне црте реакцији одраслог човека на беспомоћност коју он мора да призна – реакцији која је управо образовање религије”, пише Фројд у *Будућности једне илузије*.¹¹

Природа и функција религије

По Фројду, дакле, Бог је замена за идеализованог оца, а религија је илузија која настаје као одговор на доживљај властите немоћи. Бог је саздао свет и створио човека по свом обличју, установио је моралне норме и штити појединца од природних сила и друштвених неправди. То врхунско, свемоћно биће чини за људе управо све оно што је отац некада давно чинио – или нам се само чинило да је чинио – за нас док смо били слабашна деца. Бог је небески супститут идеализованог земног оца.

Према Фројду, религија задовољава три човекове основне потребе: за сазнањем, за утехом и за правдом и моралом. „Ако хоћемо да сагледамо величанствену суштину религије, онда морамо имати на уму шта све она пружа људима. Она им објашњава порекло и настанак света, пружа им заштиту

9 Мекгир, В. и Зауерлендер, В. (прир.) (2001) *Преписка између Фројда и Лунга*, Београд: Дерета, стр. 174.

10 Фројд, С. (1927/2002) *Будућност једне илузије*, приредио Требјешанин Ж., Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 45-46.

11 Исто, стр. 40.

и коначну срећу у свим променама у животу и управља њиховим мислима и поступцима помоћу прописа које заступа свим својим ауторитетом. Религија, према томе, врши три функције. Прво, она задовољава људску жеђ за сазнањем, чини исто то што покушава наука својим средствима, и на том пољу иступа као њен супарник. Другој функцији, свакако, има да захвали за највећи део свога утицаја. Када религија ублажава страх људи од опасности и промена у животу, када их уверава у добар исход, када им пружа утеху у несрећи, наука с њом не може да се такмичи. (...) Било би врло неоправдано оспорити науци да је велики помагач људима. Међутим, у многим ситуацијама она мора да их препусти патњи и једино што може да им саветује – то је да се повинују. У својој трећој функцији, када даје прописе, издаје забране и ограничења, религија се највише удаљује од науке. Јер, наука се задовољава само тиме што испитује и утврђује”. То су дакле три основне функције религије. Али, нешто даље пита се Фројд: „Није сасвим јасно како је дошло до повезивања та три садржаја религије. Какве везе може да има објашњење о настанку света са усађивањем одређених етичких прописа? Обећање заштите и среће присније је повезано са захтевима етике. Оно представља награду за испуњавање ових заповести; само онај који им се покорава сме да рачуна на ове благодети, а казне чекају непослушнога”.¹²

Овај необичан и здравом разуму неразумљив синдром може, међутим, доста једноставно објаснити психоанализа, посматрајући овај феномен из развојне перспективе. Сва ова три садржаја (космогонија, обећање среће и етика), заправо, воде порекло из истог извора, из схватања Бога-створитеља као идеализованог, свемоћног и строгог оца.

Религијске догме и верско васпитање

Религијске догме су наивне, рационално необудљиве „истине”, али које имају велику субјективну уверљивост. Данас је анахроно и детињасто веровати у божје стварање света или у натприродно порекло морала, па ипак људи верују и даље у ове „свете истине”, примећује овај скептички аналитичар.

По Фројду, вредност религијских представа не почива на њиховој чињеничној истинитости, већ на њиховом психолошком дејству на људе. Религијске догме су недоказиве, али човеку драге илузије, које нису засноване ни на чињеницама нити на разуму. Ове заблуде нису просте „грешке у мишљењу”, оне су, сматра Фројд, *илузије*.

¹² Фројд, С. (1933/1984) *Нова предавања за увођење у психоанализу*, Нови Сад: Матица српска, стр. 269-270.

Под *илузијом* Фројд је подразумевао не било коју грешку у мишљењу или заблуду, већ ону која је мотивисана неком снажном људском жељом, потребом, нагоном. Веровање да је нпр. *tabes dorsalis* резултат раскалашног сексуалног живота или да гамад настаје труљењем балеге представљају примере обичних *погрешака у мишљењу*, а уверење Колумба да је идући на Запад открио Индију или веровање пуританаца да деца имају анђеоску, несексуалну природу – представљају примере *илузије*, објашњава Фројд. Аристотел који је погрешно веровао да гамад настаје из балеге, не би се много секирао када би сазнао да је погрешно, јер је ту реч о простој заблуди, иза које не стоји емоционална везаност за уверење. Колумбо, међутим, који је веровао да је открио нови поморски пут за Индију а до чега му је било необично стало, био би дубоко разочаран сазнањем да је погрешно, док би се пуританац жестоко опирао уверавању и доказима о сексуалној природи детета. Илузија је по Фројду, дакле, субјективно веровање особе утемељено, пре свега, на *жељи*, које нема много шанси да буде тачно а сама особа много и не мари за тим да покаже да је оно истинито. (Али, ово веровање не мора обавезно бити нетачно, што показује пример маштања девојке из средње класе да ће једног дана постати принцеза или вера алхемичара да се може створити злато од неког другог метала).

Зато што су то илузије, а не мисаоне грешке, наивно је веровати, као што су то мислили просветитељи, да ће рационалним аргументима и ширењем научног знања бити савладане. Оне нису логичке погрешке, већ пре личе на фиксне идеје и илузије засноване на ирационалним мотивима, на моћним људским жељама и афектима. Утеха религије јесте пријатна и потребна али није истинита. Болно свакодневно искуство нам указује да свет није дечја соба, опомиње нас Фројд. У васељени, нажалост, нема доброг Провиђења које родитељски бдије над човековим животом, штити га и брине се о његовој срећи. Природа, слепа и неумољива, не прави разлику између доброг и рђавог, праведног и неправедног, верника и неверника. У људском, несавршеном свету, врлина се често кажњава, порок слави и награђује. Мрачне, безосећајне и немилосрдне силе, а не благе и божанске одређују човекову судбину, каже овај песимистички мислилац.

Мада пријатне, ове заводљиве илузије, међутим, штетне су и опасне јер отупљују интелигенцију и спутавају критичко мишљење детета које се религиозно васпитава да безусловно верује у догме. Забрана мишљења у области религије води слабљењу критичких моћи човека и у многим другим духовним областима и, отуд, кочи слободан развој

ума. Религиозно, догматско васпитање је оштетило многе слободоумне људе и нанело тешка оштећења развоју људског разума. „Вероватно су многи од њих носили у себи исте сумње као и ми, али они су били под превеликим притиском да би се усудили да их изнесу. И од тог времена многе људе раздирале су исте сумње; они су се трудили да их потисну, јер су мислили да им је дужност да верују; многи сјајни умови сломили су се у том конфликту, многи карактери оштећени су због компромиса у којима су тражили излаз из њега”.¹³

Фројд се залаже за раскринкавање религије као илузије и за човеково освешћивање, макар оно и било непријатно, болно, јер само тако човек ће сачувати своје највише вредности, а то су истина и слобода. Када се човек ослободи своје илузије о свемоћном Богу-оцу, он ће се тада неминовно суочити са својом усамљеношћу и сићушношћу у бескрајној васељени, биће као дете које је напустило родитељски дом. Али у томе и јесте ствар, да би човек могао да развије своје способности и моћи, он мора да се суочи са стварношћу каква јесте, да напусти сигурност родитељског окриља, да савлада инфантилне фиксације и да се одважи да сам крене својим путем.

Фројдова жестока и провокативна критика религије изложена у делу *Будућност једне илузије* изазвала је ништа мање жесток одговор критичара и мноштво напада на „дрског аналитичара” и „безбожног Јеврејина”. Занимљиво је и психолошки индикативно да је и сам Фројд био незадовољан овом својом књигом. У једном писму свом колеги и сараднику, Ференцију, он, очигледно незадовољан овим својим излетом у примењену психоанализу, пише: „Сад ми се чини готово детињастом; у основи ја другачије мислим; сматрам да је аналитички слаба, а да као лична исповест не одговара”.

Фројдова (скривена) религиозност

Фројд је, мада Јеврејин и по оцу и по мајци, одрастао као безверник, атеиста и није испољавао потребу за религијом. У обраћању Бечкој ложи јеврејског удружења *B'nai B'rith*, пркосни аналитичар је изричито рекао: „...одувек сам био неверник, одрастао сам без религије али не и без поштовања према тзв. етичким захтевима људске цивилизације”.

Фројдов став према религији у великој мери је одређен његовим рационалистичким, позитивистичким и

¹³ Фројд, С. (1927/2002) *Будућност једне илузије*, приредио Требјешанин Ж., Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 43.

материјалистичким *научним* приступом свету и феноменима људског духа. По њему наука и религија су непомирљиве. Онај ко усвоји принципе природних наука и ко је завршио медицину, логично, не може бити религиозан, сматрао је Фројд. Наука ће у будућности, био је уверен, снагом рационалних аргумената раскринкати догме религије и тиме искоренити једну велику и несумњиво утешну, али лажну илузију.

Фројд није, дакле, био религиозан у официјелном смислу, није био активан члан ниједне верске заједнице, али то не значи да у једном дубљем и ширем смислу те речи он није био чак дубоко религиозан. Питање је само у ком смислу је био религиозан, односно ко или шта је његов Бог?

Неки Фројдови тумачи сматрају да је његова опсесија, његов скривени Бог, најмоћнија сила која влада човеком – *либидо*, енергија сексуалног нагона, која прожима целокупну човекову делатност, од најнижих биолошких видова па све до најузвишенијих духовних активности. Фројдов ученик и „наследник”, Карл Густав Јунг (Јунг) први је посумњао да Фројд своју скривену потребу за религијом пројектује у свемоћни сексуални нагон, који је у својим радовима обоготворио. Религиозне догме заменио је догмама о сексуалности које нико није смео да дира, а да не буде проглашен „отпадником”, „издајником”, „јеретиком”. Област сексуалности, каже Јунг, за творца психоанализе имала је посебан, нуминозни карактер.

Јунг, који је то запазио још у првом њиховом сусрету, али је своје запажање у потпуности разумео знатно касније, о томе сведочи у својој аутобиографској књизи. „Фројд је без сумње у изразито великој мери био емоционално везан за своју теорију сексуалности. Када би говорио о њој, глас би му постао напет, готово анксиозан, и нестајали би сви знаци његовог уобичајеног критичког и скептичког понашања. Лице би му попримило чудан, дубоко узбуђен израз, чији узрок нисам успевао да протумачим. Имао сам чудну интуицију да за њега сексуалност представља неку врсту *numinosum-a*”, лцидно уочава „принц психоанализе” у књизи *Снови, сећања, размисљања*. А у једном разговору, 1910. у Бечу, Фројд је грозничаво заклињао запањеног и збуњеног Јунга: „Драги мој Јунг, обећајте ми да никада нећете напустити теорију сексуалности. То је најбитније од свега. Видите, морамо да направимо догму, један чврст бедем од ње’. То ми је рекао са великим узбуђењем, гласом којим отац каже: ‘Обећај ми само једно, драги сине: да ћеш сваке недеље ићи у цркву’. Помало зачуђен, упитао сам га: ‘Бедем – против чега?’ На то ми је он одговорио: ‘Против мрачне плиме глиба’, ту је

мало застао, а потом додао – *окултизма*”.¹⁴ Јунг је уочио код Фројда „провалу несвесних религијских чинилаца”, од којих се овај рационалиста, збуњен и уплашен, грчевито бранио. „Сексуалност је Фројду очигледно значила више него осталим људима. За њега је она била нешто према чему се треба односити с религиозним поштовањем”, пише Јунг у истом делу. На место строгог и праведног Јехове дошао је либидо, нагон са органском основом који је задовољавао уједно Фројдов свесни рационализам и атеизам, с једне стране, и несвесну потребу за религиозношћу, с друге. „Баш као што се свакој снажнијој психичкој дејствениости приписују ‘божанска’ или ‘демонска’ обележја, тако је и сексуални либидо преузео улогу *deus-a absconditus-a*, скривеног или притајеног Бога. Предност оваквог преображаја Фројда очигледно се састојала у томе што му је омогућавала да ново нуминозно начело сматра научно беспрекорним и ослобођеним свих религијских мрља. У самој суштини, међутим, нуминозност, то јест, психолошке одлике ове две рационално неупоредиве супротности – Јехове и сексуалности – остале су исте. Промењено је једино име, а са њим, наравно, и тачка гледишта: изгубљеног Бога сада је требало тражити доле, не горе”, пише Јунг.¹⁵

Тачно је да је либидо за Фројда нека врста божанства и да сексуална снага има извесне карактеристике нуминозног, али је природа либида не само божанска, него још и више демонска. Подсећам да сам творац психоанализе у својим предавањима јасно каже да сексуални нагони долазе из *ида*, из „котла узаврелих импулса”, да извиру из њега као из „самог пакла”. По мом мишљењу, мада либидо заиста има нуминозни карактер, ипак, прави скривени Бог за Фројда није сексуалност него - ум, разум. Фројдов Бог, дакле, *није* либидо, него *логос*. Уосталом, управо у *Будућности једене илузације*, овај безбожник отворено и с поносом изјављује да је *његов бог* - ЛОГОΣ.

Многима то може изгледати чудно с обзиром да је управо Фројд доказивао да је људски ум немоћан према моћним нагонима и афектима. „Ми можемо колико нам драго да истичемо да је човеков интелект слаб у поређењу с његовим нагонима, и да будемо у праву. Па ипак, има нечег посебног у вези с том слабошћу; глас интелекта је тих, али он неће утихнути пре него што се услиши. На крају, после безбројних одбијања, он бива услишен. То је једна од малобројних

¹⁴ Јунг, К. Г. (1961/1989) Сигмунд Фројд, у: *Сећања, снови, размишљања*, Будва: Медитеран, стр. 153.

¹⁵ Исто, стр. 154.

тачака у којима можемо, што се тиче будућности, да будемо оптимисти, али она сама по себи много значи. Из ње могу да се изведу и друге наде. Примат интелекта је сигурно у далекој, врло далекој, али вероватно не и бесконачно далекој будућности”, пише Фројд негде при крају своје расправе о религији као великој обмани.¹⁶ А као поента ове књиге посвећене „сахрањивању” религијске илузије, стоји ода њеном антиподу, Науци: „Не, наша наука није никаква илузија. Али би илузија била веровати да можемо негде другде добити то што нам она не може понудити”.

Своје бескрајно поверење у силу људског разума и његових закона, као у врховног и неприкосновеног арбитра у решавању свих људских питања, овај мислилац и психолог још драстичније изражава у свом чувеном писму Ајнштајну (Einstein), када указујући на разум као ефикасан лек за ратно лудило, пише: „Идеално стање остварило би се, наравно, у једној заједници људи који су свој *нагонски живот потчинили диктатури ума*”.¹⁷ Исти оптимизам у погледу моћи ума и науке овај песимистички мислилац открива и у својим *Новим предавањима за увођење у психоанализу*, где исповедајући своје *вјерују* каже: „Наша је највећа нада да ће у будућности *интелект – научни дух, разум, – временом извојевати диктатуру у човечјем душевном животу*”.¹⁸

Има разлога да на основу *претерано* одбојног става Фројдовога према религији и *нападног истицања* свог атеизма, претпоставимо да је овде реч о реактивној формацији. Можемо рећи да су Фројдов пренаглашени рационализам и логоцентризам одраз *сузбијене религиозности и потиснуте склоности ка мистичким доживљајима*. Наиме, добро је познато, за многе неочекивано, позно Фројдово велико интересовање за телепатију, спиритизам и парапсихологију. О Фројдовој скривеној и потиснутој религиозности опширније сам писао у тексту “Фројдова критика религиозности”.¹⁹

Своју непризнату и затомљену чежњу за апсолутом Фројд на један изопачен начин задовољава идеализацијом Науке и деификацијом Ума („наш Бог је ЛОГОС”). Негирајући властиту религиозност, овај „дрски атеиста” своју скривену, у

16 Фројд, С. (1927/2002) *Будућност једне илузије*, приредио Требјешанин Ж., Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 68.

17 Freud, S. (1928/1971) *A Religious Experience*, *Collected Papers V*, London: The Hogarth Press

18 Фројд, С. (1933/1984) *Нова предавања за увођење у психоанализу*, Нови Сад: Матица српска, стр. 281.

19 Требјешанин, Ж. (1996) Фројдова критика религиозности, у: *Психијатрија и религија* (36), Вршац

суштини, религиозну, есхатолошку, утопијску потребу за идеалним светом на прикривени начин задовољава веровањем у један идеални свет који ће почивати на диктатури ума над нагонима. А своју непрепознату потребу за саборношћу, Фројд испуњава оснивањем световне цркве у виду Психоаналитичког друштва и Психоаналитичког покрета као квази-религиозног и квазиполитичког реформистичког покрета.²⁰

Најзад, ваља рећи да ће Фројдова смела и луцидна аналитичка критика религије несумњиво још дуго бити изазов и инспирација за слична, али и потпуно другачија истраживања у области психологије религије.

ЛИТЕРАТУРА:

Freud, S. (1907/1971) Obsessive Acts and Religious Practices, *Collected Papers II*, London: The Hogarth Press.

Freud, S. (1928/1971) A Religious Experience, *Collected Papers V*, London: The Hogarth Press

Freud, S. (1933/1971) Why War?, *Collected Papers V*, London: The Hogarth Press

Фројд, С. (1910/1984) *Једна успомена из детињства Леонарда да Винчија*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1910/1984) *Микеланђелов Мојсије*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1913/1984) *Тотем и табу*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1917/1984) *Увод у психоанализу*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1920/1994) *С ону страну принципа задовољства*, Нови Сад: Светови

Фројд, С. Ђавоља неуроza из седамнаестог столећа, у: *Психоанализа и телепатија*, Фројд, С. (1923/1987), Београд: Графос

Фројд, С. (1927/2002) *Будућност једне илузије*, приредио Требјешанин Ж., Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Фројд, С. (1925/1984) *Аутобиографија*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1930/1984) *Нелагодност у култури*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1933/1984) *Нова предавања за увођење у психоанализу*, Нови Сад: Матица српска

Фројд, С. (1938/1979) *Мојсије и монотеизам*, Београд: Графос

Фројд, С. Психоанализа и телепатија, у: *Психоанализа и телепатија*, Фројд, С. (1923/1987), Београд: Графос

20 Фром, Е. (1959/1978) *Мисија Сигмунда Фројда*, Београд: Графос

ЖАРКО ТРЕБЈЕШАНИН

- Фројд, С. (2006) *Комплетан увод у психоанализу*, Подгорица: Нова књига
- Фројд, С. (2011) *Антрополошки огледи*, приредио Требјешанин, Ж., Београд: Просвета
- Фројд, С. (1915/2001) *Ми и смрт*, Београд: Народна књига
- Фром, Е. (1959/1978) *Мисија Сигмунда Фројда*, Београд: Графос
- Јунг, К. Г. (1961/1989) Сигмунд Фројд, у: *Сећања, снови, размишљања*, Будва: Медитеран
- Мекгир, В. и Зауерлендер, В. (прир.) (2001) *Преписка између Фројда и Јунга*, Београд: Дерета
- Палмер, М. (2001) *Фројд и Јунг о религији*, Београд: Народна књига
- Требјешанин, Ж. (1996) Фројдова критика религиозности, у: *Психијатрија и религија* (3б), Вршац
- Требјешанин, Ж. Фројдово схватање људске природе и културе, у: *Антрополошки огледи Фројд, С. (2011)*, Београд: Просвета

Žarko Trebješanin

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

FREUD ANTHROPOLOGY AND PSYCHOLOGICAL
ANALYSIS OF THE ROOTS, NATURE AND FUNCTIONS
OF RELIGION

Abstract

Freud's understanding of human nature is "pessimistic"; he emphasizes the dominance of the irrational, instinctive and unconscious motives over rational, conscious and moral. The man is a tragic and split creature within himself, with an intense conflict between the conscious and the unconscious, the instinctive and the spiritual, the pleasure principle and the reality principle. He is a creature prone to self-deception and one of the biggest self-deceptions and illusions is - religion. The creator of psychoanalysis seeks to systematically demystify its origin, substance, its social and psychological function in his in-depth critique of religion. The origins of religion lie in the response of feelings of guilt and remorse, as a result of the murder of the primal father. God is the idealized infantile omnipotent father figure, who protects rewards and punishes, while the comfort of religion is a collective illusion, a response to feelings of helplessness. This consolation is pleasant, but not real, says Freud. Careful study and analysis of the texts of letters of the first psychoanalyst, as well as testimonies of his closest associates, reveal that this uncompromising atheist has his own religion - Science, and that his hidden God is - *Logos*.

Key words: *Freud, human nature, religion, God, patricide, the dictatorship of the mind*